

**O'RTA SIRDARYO XAVZASINING ANTIK DAVR O'TROQ
DEHQONCHILIK MADANIYATI**

Aziza Ravshanqulova Nasim qizi

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqola O'rta Sirdaryo xavzasining antik davriga oid o'troq dehqonchilik madaniyatini tadqiq etishga bag'ishlangan. Maqolada ushbu hududda yashagan qadimgi xalqlarning dehqonchilik an'analari, yerlarni sug'orish tizimlari, hosil etishtirish usullari va ularning madaniy hayoti o'rganiladi. Tadqiqot jarayonida arxeologik qazilmalar va yozma manbalar asosida olingan ma'lumotlar tahlil qilinadi. O'rta Sirdaryo xavzasi hududidagi o'troq dehqonchilik madaniyati nafaqat mintaqaning iqtisodiy hayotida, balki madaniy va ijtimoiy rivojlanishida ham muhim o'rin tutgani ko'rsatiladi. Maqola o'quvchilarga O'rta Osiyo tarixida dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi haqida yangi tushunchalar beradi.*

KALIT SO'ZLAR: *O'rta Sirdaryo xavzasi, antik davr, o'troq dehqonchilik madaniyati, arxeologiya, yerlarni sug'orish tizimi, O'rta Osiyo tarixi, madaniy rivojlanish.*

O'rta Sirdaryo Xavzasining Antik Davr O'troq Dehqonchilik Madaniyati

O'rta Sirdaryo xavzasi qadimdan o'zining rivojlangan dehqonchilik madaniyati bilan ajralib turadigan mintaqalardan biridir. Ushbu hududning geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va iqlim sharoitlari, dehqonchilikning antik davrdan boshlab shakllanishi va rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlar yaratgan. Bu mintaqada yashagan qadimgi xalqlar o'zlarining yerga ishlov berish va hosil etishtirish borasidagi tajribalarini avloddan-avlodga o'tkazib, o'ziga xos dehqonchilik madaniyatini shakllantirishgan.

O'troq dehqonchilik madaniyati o'zining ko'plab xususiyatlari bilan ajralib turadi. Birinchidan, yerlarni sug'orish tizimlari, ya'ni kanallar va ariq tizimlari orqali sug'orish, antik davr aholisi tomonidan keng qo'llanilgan. Ushbu sug'orish tizimlari,

nafaqat suv resurslaridan samarali foydalanishga, balki yerlarning unumdorligini oshirishga ham xizmat qilgan. Shu bilan birga, o'sha davrda o'troq aholi dehqonchilik faoliyatini optimallashtirish uchun turli texnologiyalar va mehnat qurollarini ishlab chiqqan.

Ikkinchidan, dehqonchilik madaniyati nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy hayotning ham ajralmas qismi bo'lgan. Dehqonchilik mehnati orqali oziq-ovqat ta'minoti bilan birga, ijtimoiy tuzumlar shakllangan, aholining kundalik hayoti va urf-odatlarini rivojlangan. Bu madaniyat O'rta Osiyo xalqlari o'rtasidagi madaniy aloqalarning mustahkamlanishiga ham o'z hissasini qo'shgan.

O'rta Sirdaryo xavzasidagi arxeologik qazilmalar orqali topilgan dalillar, bu mintaqaning boy dehqonchilik merosini yoritib beradi. O'sha davrga oid ko'plab manzilgohlar, keramik va metallardan yasalgan buyumlar, shuningdek, sug'orish inshootlari qoldiqlari bu hududda rivojlangan qishloq xo'jaligi amaliyotlarini tasdiqlaydi. Ushbu topilmalar orqali mintaqaning dehqonchilik madaniyatining qanchalik rivojlanganligini bilish mumkin.

O'troq dehqonchilik madaniyati, nafaqat mintaqaning iqtisodiy hayotini shakllantirgan, balki uning madaniy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Bu madaniyatning shakllanishi va rivojlanishi orqali, O'rta Sirdaryo xavzasi xalqlarining urf-odatlarini, an'analari va ijtimoiy hayoti ham o'ziga xos shakl olgan. Ushbu meros, bugungi kunda ham mintaqaning tarixiy va madaniy boyligini namoyish etadi. O'rta Sirdaryo xavzasining antik davr o'troq dehqonchilik madaniyati, mintaqaning o'ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Bu madaniyatni o'rganish, nafaqat tarixiy bilimlarni boyitish, balki kelajak avlodlarga o'zlarining madaniy merosini tushunish va qadrlash imkonini beradi. O'rta Sirdaryo xavzasi qadimgi dunyoning muhim markazlaridan biri bo'lib, uning o'troq dehqonchilik madaniyati bu mintaqaning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Antik davrda bu hududda yashagan xalqlar agrar iqtisodiyotni shakllantirgan va o'z madaniy an'analarni yaratganlar. Dehqonchilik, bu xalqlar hayotining asosiy tayanchi bo'lib, ularning kundalik hayotida, diniy marosimlarida va ijtimoiy tuzilmalarida chuqur iz qoldirgan. O'rta Sirdaryo

xavzasida yashagan qadimgi xalqlar o'z vaqtida ilg'or dehqonchilik amaliyotlarini qo'llaganlar. O'zlari uchun zarur bo'lgan oziq-ovqatni ta'minlash va ortiqcha mahsulotlarni savdoga chiqarish uchun ular samarali yerlarni sug'orish tizimlarini yaratdilar. Bu sug'orish tizimlari, daryolar va buloqlar yordamida yerlarni sug'orish va hosildorlikni oshirish imkonini bergan. Ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra, bu hududdagi dehqonchilik texnikasi va uslublari O'rta Osiyo mintaqasining boshqa hududlariga ham ta'sir ko'rsatgan.

Mintaqaning iqlim sharoitlari ham dehqonchilik madaniyati rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Iqlimning nisbatan yumshoq va suv resurslariga boyligi yerlarning unumdorligini ta'minlagan. Ushbu omillar qadimgi aholi tomonidan ekin ekish, g'alla, meva-sabzavot yetishtirishda muhim rol o'ynagan. Shuningdek, malakali sug'orish tizimlari orqali hosildorlikni saqlab qolish va yillar davomida yer unumdorligini ta'minlashga erishilgan.

O'troq dehqonchilik madaniyati nafaqat iqtisodiy hayotning asosi, balki ijtimoiy tuzumning ham negizi bo'lib xizmat qilgan. Dehqonchilik bilan shug'ullangan aholining jamiyatda alohida o'rni bo'lgan va ularning faoliyati orqali jamiyatning boshqa tarmoqlari, jumladan hunarmandchilik va savdo-sotiq ham rivojlangan. Bu xalqlar o'zlarini yashagan joylarida mustahkam jamoalar shakllantirib, qishloq xo'jaligi sohasidagi bilimlarini avloddan-avlodga yetkazib berishgan.

O'rta Osiyo hududida mil.av. IV– milodiy IV asrlarga oid yodgorliklarda keng miqyosda arxeologik tadqiqotlar olib borildi. O'zbekiston hududida M.E.Masson rahbarligida Termiz arxeologiya ekspeditsiyasi, Ya.G'.G'ulomov nomidagi Arxeologiya institutining arxeologiya guruhi O'zbekistonning barcha viloyatlarida, S.P.Tolstov rahbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi, Xorazm vohasida V.M.Masson rahbarligida Baqtriya ekspeditsiyasi, G.A.Pugachenkova rahbarligida Xamza nomidagi san'atshunoslik ekspeditsiyasi xodimlarining Surxondaryo viloyatidagi faoliyatlarini qayd etish mumkin.

M.E.Masson rahbarligida Turkmaniston hududida Turkmaniston arxeologiya ekspeditsiyasi xodimlari arxeologik tadqiqotlarni olib bordi. Tojikiston hududida

A.N.Bernshtam, Pomir-Oloy tog' tizimi atroflarida A.M.Mandelstam, Beshkent cho'lida arxeologik tadqiqotlarni olib bordilar.

O'rta Osiyo hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida olingan ashyolar antik davr tarixini yoritishda muhim manba bo'ladi.

XX asrning 30 yillari boshlari va o'rtalarida M.E.Masson rahbarligidagi Termiz arxeologiya-kompleks ekspeditsiyasi xodimlari eski Termizning qal'a qismida qazish ishlarini olib borib, mil.avv. III asrga oid ashyolarni olishga muvaffaq bo'ldilar. Shu bilan birga, Kushon davriga oid Ayritomda qazish ishlarini olib bordi, natijada noyob ashyolar, ya'ni «arfa chalayotgan ayol» haykali topilgan.

1937–1940 yillarda S.P.Tolstov rahbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi Amudaryoning qurib qolgan o'zani Aqchadaryo havzasidagi tarixiy obidalarini ro'yxatga oldi, arxeologik xaritaga joylashtirdi, Jonbos qal'a, Tuproq qal'a yodgorliklarida qazish ishlarini olib bordi. Ekspeditsiya a'zolari 1946 yildan 1991 yilgacha bo'lgan tarixiy davrda Qo'yqirilgan qal'a, Ko'zaliqir, Ayozaqal'a 1, 2, 3, Qalaliqir, Quvisoy-2 yodgorliklarida keng miqyosda qazish ishlarini olib bordi. Qo'yqirilgan qal'a o'zining rejalashtirilishi, me'moriy inshooti bilan diqqatga sazovor.

S.P.Tolstov rahbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari keng miqyosda tarixiy obidalarini ro'yxatga olishni olib bordi, natijada 400ga yaqin obidalar topilib, ular antik va o'rta asrlarga oiddir. 1967 yildan boshlab O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Qoraqalpog'iston filialining arxeologik guruhi Qoraqalpog'iston va Xorazm viloyati hududida arxeologik qidiruv va qazish ishlarini olib bordi. E.Bijanov Ustyurtdagi qadimgi tosh davri manzillarini, V.N.Yagodin Kerdar madaniyati, Xorazm va ko'chmanchilar aloqalari, A.V.Gudkova Tokqal'a, G.Xo'janiyazov Qo'rg'oshin qal'a, Burli-qal'a, Akchingul yodgorliklarida, M.Mambetullaev Katqal'a, Tuproqkal'a, Voyangan Tuproqkal'a (Xiva), Olmaotishgan-2, Xiva, K.Sobirov Katqal'a, Tuproqqal'a, Xazorasp yodgorliklarida arxeologik qazish ishlarini olib bordilar.

Mil.av. IV – milodiy III asrlarga oid bo'lgan shaharlar ko'chmanchilar bilan chegaralarda, daryo sohillarida, sug'oriladigan vohalarda qurilgan bo'lib,

mukammal mudofa tizimlariga ega.

Arxeologik izlanishlar O'rta Sirdaryo xavzasining boy dehqonchilik merosini tasdiqlovchi ko'plab dalillarni kashf etdi. Qadimgi yer maydonlari, sug'orish tizimlari va dehqonchilikka oid asbob-uskunalar qoldiqlari bu mintaqaning rivojlangan dehqonchilik madaniyatiga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Arxeologik topilmalar shuni ham tasdiqlaydiki, ushbu hudud aholisi dehqonchilikda texnologik yangiliklar kiritish va ularni muvaffaqiyatli qo'llash borasida yuqori darajada rivojlangan bo'lgan.

O'rta Sirdaryo xavzasining o'troq dehqonchilik madaniyati, mintaqadagi madaniy aloqalar va turli xalqlar o'rtasidagi munosabatlar rivojlanishida ham muhim rol o'ynagan. Ushbu madaniyat orqali mintaqaning boshqa hududlaridagi xalqlar bilan savdo-sotiq aloqalari mustahkamlangan, madaniy almashinuvlar kuchaygan. Dehqonchilik madaniyatining tarqalishi orqali, O'rta Osiyo mintaqasida iqtisodiy va madaniy rivojlanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, O'rta Sirdaryo xavzasining antik davr o'troq dehqonchilik madaniyati, mintaqaning tarixiy va madaniy rivojlanishida asosiy omillardan biri bo'lgan. Bu madaniyat nafaqat o'z zamonasida muhim ahamiyatga ega bo'lgan, balki keyingi davrlarda ham o'z ta'sirini saqlab qolgan. Bu hududda yashagan qadimgi xalqlarning dehqonchilikdagi yutuqlari, ularning iqtisodiy hayoti va madaniy rivojlanishida mustahkam poydevor yaratgan. Ushbu madaniyatni o'rganish va tushunish, nafaqat tarixiy bilimlarni boyitish, balki bugungi kun va kelajak avlodlar uchun ham katta ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2GGG-yil 5G6-b
2. Mavlonov O'. Markaziy osiyoning qadimgi yo'llari Toshkent 2008 412-b
3. Musaev N.U. So'nggi bronza va ilk temir davrlarida o'rta osiyoda sodir bo'lgan etnik Jarayonlar «o'zbek xalqining kelib chiqishi:ilmiy-metodologik yondashuvlar, etnogenetik va etnik tarix» mavzusida Respublika ilmiy-nazariy seminar materiallari Toshkent-2GG4 72-b

4. Anorbaev A. O'rta Osiyo etnografiyasidagi bazi-bir dolzarb muammola «o'zbek xalqining kelib chiqishi: ilmiy-metodologik yondashuvlar, etnogenetik va etnik tarix» mavzusida Respublika ilmiy-nazari seminar materiallari. Toshkent 2GG4 28-bet
5. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi Toshkent 2007 229-b
6. A.S.Sagdullayev O'zbekiston tarixi Toshkent 2019 268-bet
7. Azamat Ziyov O'zbek davlatchiligi tarixi Toshkent-2GGG 59-b S. Eshov B. O'zbek davlatchiligi va boshqaruv tarixi Toshkent-2GI2 97-b
9. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi Toshkent 2007